

ABDULLA AVLONIY ASARLARINING BADIY XUSUSIYATLARI VA ULARNING ADABIY JARAYONGA TA’SIRI MASALALARI

Zarina AXROROVA,

*Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti
O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti 3-bosqich talabasi*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15878451>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdulla Avloniyning adabiy merosi, uning asarlaridagi badiiy xususiyatlar va ularning jamiyatga ta’siri tahlil etilgan. Muallifning milliy uyg‘onish, ma’rifatparvarlik va adolat g‘oyalari asarlari orqali qanday yoritilgani ilmiy nuqtai nazardan o‘rganilgan. Shuningdek, Avloniyning dramaturgik va pedagogik faoliyatining o‘zbek adabiyoti hamda ta’lim tizimiga qo‘shgan hissasi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Abdulla Avloniy, jadid adabiyoti, badiiy xususiyatlar, milliy uyg‘onish, ma’rifatparvarlik, dramaturgiya, pedagogika, o‘zbek adabiyoti.

Аннотация: в данной статье анализируется литературное наследие Абдуллы Авлони, художественные особенности его произведений и их влияние на общество. Исследуется с научной точки зрения, как через его произведения освещаются идеи автора о национальном пробуждении, просвещении и справедливости. Также освещен вклад драматургической и педагогической деятельности Авлони в узбекскую литературу и систему образования.

Ключевые слова: Абдулла Авлони, джадидская литература, художественные особенности, национальное возрождение, просветительство, драматургия, педагогика, узбекская литература.

Abstract: This article analyzes the literary heritage of Abdulla Avloni, the artistic features of his works and their impact on society. It studies from a scientific point of view how the author’s ideas of national revival, enlightenment and justice are reflected in his works. It also highlights the contribution of Avloni’s dramaturgical and pedagogical activities to Uzbek literature and the education system.

Keywords: Abdulla Avloni, Jadid literature, artistic characteristics, national revival, enlightenment, dramaturgy, pedagogy, Uzbek literature.

Abdulla Avloniy (1878–1934) o‘zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri bo‘lib, uning ijodi XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi milliy uyg‘onish davri bilan chambarchas bog‘liqdir. U shoir, dramaturg, publitsist, pedagog va ma’rifatparvar sifatida xalqni ilm-ma’rifatga undash, jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni fosh etish va milliy ongini shakllantirish yo‘lida ulkan ishlarni amalga oshirdi.

Avloniyning ijodi ko‘p qirrali bo‘lib, u asarlarida tanqidiy realizm, didaktik uslub va ma’rifiy g‘oyalarga alohida e’tibor qaratdi. Xususan, uning “Turkiy Guliston yoxud axloq”, “Birinchi muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Advokatlik osonmi?” kabi asarlari adabiy va ma’naviy jihatdan katta ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, Abdulla Avloniy ijodi mundarijasini quyidagicha tasniflash mumkin:

Avloniy ijodining tarixiy-adabiy jarayondagi o‘rni. Avloniy ijodi jadidchilik harakati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, uning asarlari Turkiston jadidlari ilgari surgan ilg‘or g‘oyalarni o‘zida aks ettirgan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda rus mustamlakachiligi tufayli xalqning iqtisodiy va madaniy rivojlanishi to‘xtab qolgan edi. Shu sababli, jadid adabiyoti yangicha dunyoqarashni shakllantirishga, xalqni ma‘rifatga undashga xizmat qilgan. Avloniy ham o‘z asarlarida ana shu g‘oyalarga tayangan. Uning “Turkiy Guliston yoxud axloq” asari o‘sha davrda axloqiy-ma‘naviy tarbiyani mustahkamlashga qaratilgan bo‘lib, unda ilm-ma‘rifatning inson hayotidagi ahamiyati keng yoritilgan.

Asarlarida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ifodasi. Adibning asarlarida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ifodasi borasida so‘z yuritar ekanmiz, Avloniy ijodining asosiy xususiyatlaridan biri – milliy qadriyatlarni umuminsoniy g‘oyalar bilan uyg‘unlashtirishidir. U o‘z asarlarida faqat o‘zbek xalqining emas, balki butun insoniyatning axloqiy, madaniy va ijtimoiy muammolarini yoritib bergan. Masalan, “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida Avloniy insoniylik, mehr-oqibat, halollik, adolat kabi qadriyatlarni ta‘riflab, ularni milliy tarbiyaning ajralmas qismi sifatida ko‘rsatadi. Ushbu asar o‘zbek xalqining axloqiy yetukligini shakllantirishda muhim rol o‘ynagan.

Shuningdek, uning dramaturgik asarlarida ham bu jihatlar aniq namoyon bo‘ladi. Masalan, “Advokatlik osonmi?” asarida adolat, haqiqat va halollik g‘oyalari asosiy syujet liniyasi orqali ochib beriladi.

She‘riy va nasriy asarlarining badiiy-estetik xususiyatlari. Avloniy asarlarida badiiy tasvir vositalaridan samarali foydalangan. U o‘z she‘riyatida real hayotni tasvirlab, poetik uslub bilan ta‘sirchan ifodalashga erishgan. Masalan, uning quyidagi misralarida Vatan va xalqparvarlik mavzusi aks etgan:

*“Elga xizmat qilmoqlik, jonim fido birla bo‘lsin,
Ilm ila millatga foyda yetkuzish g‘oyamiz bo‘lsin.”*

Bu misralarda Avloniy vatanparvarlik va ilm-ma‘rifatni asosiy qadriyat sifatida ilgari surmoqda. Nasriy asarlarida esa u xalq tiliga yaqin, sodda va tushunarli uslubda yozgan. Dialoglarning jonliligi va qahramonlarning tabiiy nutqi uning badiiy mahoratini ko‘rsatadi.

Adibning dramaturgiyasi va sahnaviy uslubining rivoji. Avloniy dramaturgiyasi o‘zbek teatr san‘atining shakllanishida muhim o‘rin tutadi. U o‘z asarlarida hajviy uslubni qo‘llab, jamiyatdagi muammolarni keskin fosh etgan.

“TURKIY XALQLAR ADABIYOTIGA DOIR ZAMONAVIY YONDASHUVLAR: MUAMMOLAR, OMILLAR, YECHIMLAR” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari

Masalan, “Advokatlik osonmi?” asari hajviy komediyalardan biri bo‘lib, unda sud tizimining adolatsizligi, huquqiy savodsizlik va korrupsiya muammolari fosh etiladi. Bu jihatlar keyinchalik Hamza Hakimzoda Niyoziy, Fitrat va Mannon Uyg‘ur dramaturgiyasida davom etdi.

Avloniy asarlarining ta‘lim va tarbiya tizimiga ta‘siri. Avloniy ijodi nafaqat adabiyotda, balki ta‘lim tizimida ham katta o‘rin tutadi. U o‘zbek maktablarida yangi usul (jadid) ta‘limini yo‘lga qo‘ygan va ko‘plab darsliklar yaratgan. Shuningdek, uning asarlari ta‘lim-tarbiyaning muhim qismi sifatida uzoq yillar davomida o‘quv dasturlarida qo‘llanilgan. Xususan, “Turkiy Guliston yoxud axloq” o‘zbek pedagogik adabiyotining eng muhim namunalaridan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda Avloniy merosining o‘rganilishi va zamonaviy adabiyotga ta‘siri. Avloniy ijodi mustaqillik yillarida qayta o‘rganila boshlandi. Uning asarlari, adibning pedagogik merosi va adabiy faoliyati bo‘yicha ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borildi.

Bugungi kunda ham Avloniy asarlari yosh avlodga ma‘naviy ozuqa bo‘lib xizmat qilmoqda. Uning milliy uyg‘onish g‘oyalari zamonaviy adabiyotda ham aks etib, millatparvarlik va adolat tushunchalarini targ‘ib etishda davom etmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Avloniy o‘zbek adabiyoti va milliy uyg‘onish davri ma‘rifatchilik harakatining yetakchi namoyandalardan biri sifatida katta meros qoldirdi. Uning asarlari badiiy jihatdan yetuk, mazmunan esa xalqni ilm-ma‘rifatga, taraqqiyotga undashga yo‘naltirilgan bo‘lib, jadidchilik g‘oyalarining keng yoyilishiga va milliy ongning shakllanishiga katta ta‘sir ko‘rsatgan.

Avloniyning ijodi ko‘p qirrali bo‘lib, u adabiyot, pedagogika, publitsistika, dramaturgiya kabi sohalarda faoliyat yuritdi. Uning “Turkiy Guliston yoxud axloq”, “Birinch muallim”, “Ikkinchi muallim” kabi asarlari nafaqat o‘z davrida, balki keyingi yillarda ham milliy tarbiya va ma‘rifatning asosiy manbalaridan biri bo‘lib xizmat qildi. Ayniqsa, “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida axloqiy tarbiya masalalariga alohida urg‘u berilib, yosh avlodni vatanparvarlik, ilmga intilish, insoniylik, halollik va adolat kabi fazilatlar ruhida tarbiyalash ko‘zda tutilgan.

Shuningdek, Avloniy dramaturgiyasi ham o‘zbek teatr san‘atining shakllanishida muhim o‘rin tutdi. Uning “Advokatlik osonmi?” kabi sahna asarlari jamiyatdagi illatlarni hajv orqali fosh qilib, adolat va inson huquqlari masalalarini ko‘tarib chiqqan. Bu jihatlari bilan Avloniy ijodi o‘zbek adabiyotida realizm yo‘nalishining rivojlanishiga, ijtimoiy masalalarga chuqur yondashuvning shakllanishiga turtki berdi.

Avloniyning pedagogik faoliyati esa alohida e‘tiborga loyiq. U jadid maktablarini tashkil etib, yangi usulda ta‘lim berish tizimini rivojlantirishga katta

hissa qo‘shdi. Uning darsliklari o‘quvchilarning ilmiy dunyoqarashini kengaytirishga, ularni mustaqil fikrlashga o‘rgatishga xizmat qilgan. Avloniy faqat nazariy emas, balki amaliy jihatdan ham pedagog sifatida faoliyat yuritib, xalqni savodxon qilishga harakat qilgan.

Umuman olganda, Abdulla Avloniyning adabiy va ilmiy faoliyati o‘zbek madaniyati va ma’naviy-ma’rifiy tafakkurining shakllanishida muhim rol o‘ynagan. Uning asarlari milliy o‘zlikni anglash, ma’rifatparvarlik, adolat va insonparvarlik g‘oyalarini targ‘ib etib, bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Adibning ijodiy merosi nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy o‘zbek adabiyoti va ta’lim tizimida ham muhim manba bo‘lib xizmat qilishda davom etmoqda.

Shunday qilib, Avloniy millat kelajagi uchun kurashgan, o‘zbek adabiyoti va pedagogikasini yangi bosqichga olib chiqqan ulug‘ ma’rifatparvarlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Uning ilm-ma’rifatga, milliy uyg‘onishga qo‘shgan hissasi uzoq yillar davomida o‘rganiladi va yosh avlod uchun ilhom manbai bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: Nashriyot, 1913.
2. Yoqubov H. O‘zbek adabiyotida ma’rifatparvarlik. – Toshkent: Fan, 2001.
3. Normatov X. Abdulla Avloniy va uning pedagogik qarashlari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
4. O‘RAZBAYEVA Mahbuba. XX asr ozarbayjon adabiyotida Ganjaviy obrazi tasviri. “Nizomiy Ganjaviy va xamsachilik an’anasi” mavzusidagi xalqaro ilmiy anjuman materiali. 2024-yil 25-yanvar, 28-32-betlar. https://oriens.uz/media/conferencearticles/5_ORAZBAYEVA_Mahbuba_28-32.pdf.
5. Omanova, M. (2024). Nizomiy Ganjaviy merosining alisher navoiy ijodiga ta’siri. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(20), 24-27.
6. Kadirova M.N. Technological solutions and innovative digital tools. Netherlands. <https://staff.tiame.uz/storage/users/829/articles/nyOCfZLWmrPLJiMMJmugxLcoqGUmIvB9cP2PPxaq.pdf>
7. Omanova, M. (2024). Bahouddin Naqshband to‘g‘risidagi ma’lumotlar aks etgan asarlar. “O‘zbek adabiyotshunosligining dolzarb masalalari”. – Toshkent: 139-146.
8. Kalandarova, Dilafuz Abdujamilovna. "Research classification of Karl Reichl." *Current research journal of philological sciences* 2.11 (2021): 29-33.